

Розділ 7. ПРАВЛЯЧА ЕЛІТА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ 1918 РОКУ: ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ

Повалення у кінці квітня 1918 р. Центральної Ради й утворення Гетьманату Павла Скоропадського привело до істотної зміни ідеології державного будівництва. За її основу були взяті консервативно-ліберальні цінності, базовані на приматі права приватної власності, а також український територіальний патріотизм, толерантний до російської духовно-культурної спадщини.

Павло Скоропадський своїм першим державним актом «Грамотою до всього українського народу» розпустив Центральну Раду, земельні комітети, звільнив із посад міністрів і більшість їхніх заступників¹. Реалізувати соціально-економічну й культурно-освітню політику мав новий панівний клас: міністри, сенатори, глави місцевих адміністрацій – старости і міські отамани. Ставлячи на перше місце ділову репутацію та управлінський досвід, Гетьман у тогочасних умовах мав враховувати й ступінь «українськості» осіб вищого кадрового ешелону – українське (малоросійське) етнічне походження та попередню працю, територіально пов'язану з Україною.

В історичній, політологічній, мемуарній літературі висвітлено окремі аспекти діяльності, партійної належності, ідейних поглядів, національної ідентифікації урядовців, глав місцевої адміністрації, генералітету, дипломатичного корпусу Української гетьманської держави 1918 р. П. Скоропадський у спогадах дав розлогі, хоч нерідко суб'єктивні, характеристики більшості вищих державних управлінців². Наукові праці і спогади Дмитра Дорошенка містять досить об'єктивну персоніфікацію тогочасних подій³. Володимир Винниченко, з властивою йому художньою експресією і відвертою антипатією, змалював образ Гетьмана та його оточення⁴. Українська зарубіжна міжвоєнна історіографія проуєнерівського спрямування позначена негативними оцінками правлячого класу Української Держави, прогетьманська ж, навпаки, – нерідко глорифікує правління П. Скоропадського. У новітній українській історіографії гетьманської держави висвітлено ключові політичні постаті – Павло Скоропадський, Федір Лизогуб, Микола Василенко, Дмитро Дорошенко, Ігор Кістяковський та інші⁵.

¹ Державний вістник. 1918. 16 травня.

² Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. Київ; Філадельфія, 1995. С. 158–171.

³ Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. Київ, 2002. Т. 2: Українська Гетьманська Держава 1918 року. С. 49–59; Дорошенко Д. Мої спомини про недалеке минуле (1914–1920). Київ, 2007. С. 316–323.

⁴ Винниченко В. Відродження нації. Київ; Відень, 1920. Ч. 3. С. 36–39 та ін.

⁵ Реснт О. Павло Скоропадський. Київ, 2003; Папакін Г. Павло Скоропадський: партіот, державотворець, людина. Київ, 2003; Савченко В. Павло Скоропадський – останній гетьман

Політологи Світлана Наумкіна і Людмила Козловська зробили спробу проаналізувати політичну еліту доби Української революції. Зокрема, вони стверджують, що П. Скоропадський в умовах німецько-австрійської окупації «шляхом автоматичного поєднання досить строкатих елементів» сформував колоніальну еліту⁶. З цим погодитися не можна, оскільки вищі урядовці Гетьманату все ж працювали насамперед для забезпечення функціонування власної державності, хоч змушені були виконувати Брестські домовленості. Інша річ, що частина міністрів розглядала Українську Державу як перехідну на шляху до відновлення Росії.

Отже, можна констатувати, що національна ідентифікація правлячої еліти Гетьманату спеціально не досліджувалася. З огляду на обмежений обсяг цієї статті, розгляну зазначену наукову проблему на прикладі особового складу гетьманського уряду, який в умовах деформованої політичної системи виконував законодавчі й виконавчі функції, не маючи ніяких противаг і стримувань, окрім волі глави держави – Гетьмана.

Прем'єр-міністром став Ф. Лизогуб – виходець із досить відомого козацько-старшинського роду, людина з великим досвідом адміністративної роботи, колишній голова Полтавського губернського земства. П. Скоропадський вважав, що голова уряду недостатньо розібрався в «українському питанні» і радив спілкуватися з лідерами українських партій. На що той відповідав: «Да я сам українець, почище их, к чему мне с ними говорить? Мой предок – полковник Лизогуб, а это что за господа?!»⁷.

Міністр освіти, а з липня й віцепрем'єр Микола Василенко – відомий історик права, член Центрального Комітету партії кадетів, належав до діячів із роздвоєною лояльністю, намагався раціонально поєднати українську та російську ідентичність. Особливо яскраво це виявилось в його підході до українізації, у ставленні до російської мови. Зокрема, він зазначав: «Ні про яку насильницьку українізацію не може бути й мови. Я за своїми переконаннями абсолютно далекий від насильницьких методів у сфері культури. На мій погляд, у питаннях тієї чи іншої мови кожному повинна бути надана повна *carte blanshe*»⁸.

Міністр юстиції Михайло Чубинський – син видатного українського етнографа і фольклориста Павла Чубинського, був відомим вченим в галузі кримінального права, професором Харківського університету, одним з небагатьох міністрів, які володіли українською мовою. Проте відстоював побудову судової

України. Харків, 2008; Яневський Д. Проект «Україна», або спроба Павла Скоропадського. Харків, 2010; Пиріг Р. Діяльність Федора Лизогуба по організації роботи уряду Української Держави (травень–листопад 1918 року). *Український історичний журнал*. 2011. № 5; Верстюк В. М. П. Василенко: ходіння у владу (громадсько-політична і урядова діяльність 1917–1918 рр.). *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2007. № 16; Гай-Нижник П. Ігор Кістяковський – державний секретар і міністр внутрішніх справ Української Держави (нариси до політичного портрета). *Науково-документальна збірка до 90-річчя запровадження державної служби в Україні*. Київ, 2008.

⁶ Наумкіна С., Козловська Л. Українська політична еліта доби визвольних змагань (1917–1920 роки). *Політичний менеджмент*. 2004. № 4.

⁷ Скоропадський П. Спогади... С. 165.

⁸ Вороненко В., Кістерська Л., Матвеева Л., Усенко І. Микола Прокопович Василенко. Київ, 1991. С. 120.

влади Української держави за російським взірцем. Замість Генерального суду УНР був утворений Державний сенат. Він вважав неможливою українізацію судової системи через нерозвиненість української юридичної термінології.

Міністр внутрішніх справ Ігор Кістяковський, успішний московський адвокат і вузівський лектор, також походив із відомої родини українських інтелектуалів. Він був близьким до одного з лідерів партії кадетів Сергія Муромцева. Водночас до революції співпрацював з українськими діячами, фінансово підтримував редагований Симоном Петлюрою журнал «Украинская жизнь».

Міністр ісповідань Василь Зеньковський, професор Київського університету, відомий громадсько-релігійний діяч, мав українське походження. Перебував під впливом ідей Володимира Соловйова і Сергія Булгакова. Він стверджував, що на 7/8 був українцем, але «по вихованню і почуттях цілком і абсолютно належав Росії і це створювало для мене особисто постійні труднощі на обидва боки»⁹.

До давнього українського роду належав і міністр військових справ Олександр Рагоза – генерал-полковник Генерального штабу, командувач армією. Він не вирізнявся «українством», проте чесно, наскільки це було можливо, працював над створенням збройних сил Гетьманату. П. Скоропадський характеризував його «у всіх відношеннях рицарем без страху і докору»¹⁰. В умовах заборони німцями збільшувати чисельність армії головні зусилля міністерства були спрямовані на посилення кадрового складу восьми корпусів, формування Сердюцької дивізії, відкриття військових шкіл.

Міністр шляхів сполучення Борис Бутенко – українець за етнічною належністю і за переконаннями – активно відстоював українізацію відомства, створив курси українознавства, галузеву термінологічну комісію тощо. Етнічними українцями були міністр охорони здоров'я Всеволод Любинський – лікар-фармаколог, а також міністр продовольства Юрій Соколовський, відомий полтавський земський діяч, кадет, якого Володимир Винниченко називав «руським малоросом»¹¹.

Уособленням ідейного українця в уряді був керівник Міністерства закордонних справ Дмитро Дорошенко – нащадок гетьманського роду, відомий політичний діяч, комісар Галичини й Буковини часів Тимчасового уряду.

Крім етнічних українців, до першого складу уряду ввійшли: два росіяни – міністр земельних справ Василь Колокольников (поміщик, учений агроном, земський діяч із Харківщини) та державний контролер Георгій Афанасьєв (історик, директор Державного банку); поляк – міністр фінансів Антон Ржепецький; єврей – міністр торгівлі і промислу Сергій Гутник; міністр праці – професор Юлій Вагнер (мав німецькі родові корені).

Персональний склад Ради Міністрів, сформований переважно з етнічних українців, кадетський у партійно-політичному плані, відповідав уявленням Гетьмана про модель Української Держави та завдання ліберальних соціально-економічних реформ.

⁹ Зеньковський В., протоирей. Пять месяцев у власти (15 мая – 19 октября 1918 г.): Воспоминания. Москва, 1995. С. 11.

¹⁰ Скоропадський П. Спогади... С. 177.

¹¹ Винниченко В. Відродження нації. Ч. 3. С. 39.

Павло Скоропадський у спогадах дав розлогі оцінки діяльності міністрів, зокрема й національно-ідентифікаційні характеристики. Тут потрібно пояснити певні дефініції, використані ним для позначення різних течій українського національного руху. Найбільш уживане «українці» – призначене для кваліфікації антиросійськи налаштованої частини українського політикуму. У такому ж сенсі він розумів і словосполучення «українские круги», «ширые украинцы». Трапляється й термін «узкое украинство», визначене як продукт експорту з Галичини. Самостійників типу Миколи Міхновського Павло Скоропадський відносив до «крайне шовинистического украинского направления»¹².

Отже, на думку П. Скоропадського, «українці», «галичане», «українці галицької закваски» були уособленням політичних сил самостійницького спрямування з рельєфною антиросійською налаштованістю. Зауважу, що визначення «російські українці», до яких зараховував і себе, у тексті спогадів наводяться у сенсі «наддніпрянські» чи «підросійські» й водночас толерантні до Росії¹³.

Відсутність чітко сформульованої національної програми, а також персональний склад Ради Міністрів, переважно з кадетів, дали привід лідерам соціалістичних партій весь час звинувачувати нову владу в неукраїнському, самодержавному, реакційному характері. 21 травня об'єднана опозиція опублікувала меморандум із різкою критикою уряду. У ньому було наголошено: «Кабінет міністрів не є українським ні за своїм складом, ні по своїй політичній орієнтації»¹⁴. Постійно мусувалося питання зміни складу уряду. Однак лише через пів року вдалося частково українзувати кабінет міністрів завдяки соціалістам-федералістам і то лише на три тижні.

Якщо формально етнічна та партійна належність основної частини Ради Міністрів була цілком визначеною, то проблема національної ідентифікації, глибинної свідомісної «українськості» виявилася набагато складнішою. Прем'єр Ф. Лизогуб, міністри Д. Дорошенко, М. Василенко, М. Чубинський, О. Рагоза, вищі чини гетьманської адміністрації В. Дашкевич-Горбацький, М. Ханенко й інші були вихідцями з козацько-старшинсько-гетьманських родів. Їхні предки у процесі тривалого входження в державні і громадські структури Російської імперії значно русифікувалися. Водночас саме це середовище продукувало певний прошарок людей з роздвоєною лояльністю, які вважали себе одночасно і малоросами (українцями), і великоросами (росіянами). З одного боку, вони здобули освіту й робили кар'єру на російській державній службі, з іншого – зберігали сімейні традиції, сприяли розвитку української культури. Відречення царя від престолу, динамічний розвиток українського національного руху активізували в їхній дихотомній свідомості український компонент.

Прикладом такої трансформації свідомості був і сам П. Скоропадський як людина двох культур – української і російської. Представник одного з найбільш шляхетних малоросійських родів, давно долучених до вищих верств Російської імперії, він зробив блискучу військову кар'єру і, за визначенням Андреаса Каппелера, належав до кола «вірних слуг династії». Пізніше у спогадах Гетьман прямо писав: «Моя вся сім'я була глибоко віддана російським царям». Водночас

¹² Скоропадський П. Спогади... С. 128.

¹³ Там само. С. 183.

¹⁴ Чикаленко Є. Щоденник. Київ, 2004. Т. 2: 1918–1919. С. 38–41.

він наголошував: «ми не великороси, а малоросіяни, як тоді говорилося, знатного походження»¹⁵.

Не бажаючи приходу в уряд українських есерів й еседеків і не спромігшись спочатку залучити навіть найліберальніші елементи українських партій, Гетьман пішов на тісну співпрацю з місцевими кадетськими діячами. Становище міністрів-кадетів в уряді ускладнювалося тим, що основоположні гетьманські документи «Грамота до всього українського народу» і «Закони про тимчасовий державний устрій України» задекларували будівництво суверенної держави, в той час, як програмні положення партії кадетів ґрунтувалися на федералістських принципах устрою нової Росії.

На травневому з'їзді кадетів України більшість делегатів визнала неминучість української державності перед загрозою анархії, не зрікаючись ідеалів відновлення єдиної Росії. Безперечно, головним чинником необхідності такого відокремлення був більшовицький режим у Росії. З'їзд також обрав формально незалежну від ЦК Партії народної свободи головну крайову управу, яку очолив відомий київський правник, один із провідних діячів партії кадетів Д. Григорович-Барський.

Не дивлячись на відсутність у міністрів-кадетів твердих переконань у перспективності самостійної України, вони сумлінно працювали у відповідних сферах державного будівництва. Найбільш помітні результати були досягнуті в освітньо-культурній сфері. Міністр М. Василенко намагався раціонально поєднувати українську та російську ідентичності. Особливо рельєфно це виявилось у підходах до українізації, ставленні до російської мови, що спричинило постійну критику опозиційних політиків і публіцистів.

Початок розпаду Четверного союзу восени 1918 р., очевидна поразка Німеччини у Світовій війні і перемога Антанти реанімували у свідомості кадетів надію на відновлення Великої Росії. 17 жовтня 1918 р., побоюючись радикалізації самостійницького курсу Гетьмана, 10 міністрів-кадетів подали прем'єру Ф. Лизогубу записку, в якій задекларували свої погляди на майбутнє України. Вони зводилися до бажання «бачити своє благополуччя в благополуччі інших російських держав і зокрема Великоросії». По суті, йшлося про федерування України з іншими частинами небільшовицької Росії для «скинення більшовицького ярма і зміцнення державності на всій протяжності колишньої Російської імперії»¹⁶. Ця політична позиція міністрів-кадетів довела, що визнання самостійності України для них було ситуативним, як необхідний етап до федеративної парламентської Росії. У кризовій ситуації в їхній роздвоєній свідомості гору взяв русофільський вектор.

Та минуло кілька тижнів, і вже сам П. Скоропадський у середині листопада проголосив курс на федерацію з небільшовицькою Росією. У гетьманській грамоті наголошувалося, що Україні «перший належить виступити у справі утворення всеросійської федерації, якої кінцевою метою буде відродження Великої Росії»¹⁷. На нашу думку, крім несприятливого збігу геополітичних обставин,

¹⁵ Скоропадський П. Спогади... С. 387.

¹⁶ Киевская мысль. 1918. 18 жовтня.

¹⁷ Державний вістник. 1918. 16 листопада.

федераційна грамота була уможливлена роздвоєною лояльністю П. Скоропадського, в якій співіснували українські та російські ментальні засади. Останні в конкретній ситуації переважили і навіть спонукали колишнього царського аристократа очолити рух за визволення Росії від більшовиків.

Відповідно до цих завдань, Гетьман 14 листопада сформував новий уряд. До його складу ввійшли лише діячі правих, проросійських поглядів. Прем'єром став кадет С. Гербель – херсонський поміщик, колишній царський чиновник, гофмейстер. Міністри-кадети А. Ржепецький, Г. Афанасьєв, С. Мерінг та інші отримали можливість відкрито демонструвати свої антантофільські симпатії, вбачаючи у приході до України військ держав Згоди не тільки шанс на відновлення Росії, а й власний порятунок. Проте надія на Антанту, як і попередня ставка на Четвертий союз, не справдилася. В умовах масового антигетьманського повстання у владного режиму не виявилось внутрішніх захисних сил. П. Скоропадський був змушений 14 грудня 1918 р. зректися посади.

Отже, державне утворення у формі Гетьманату, яке постало в Україні після квітневого перевороту 1918 р., потребувало кардинальної зміни правлячої еліти, особливо її вищого ешелону. Формування персонального складу Ради Міністрів забезпечило прихід у владу етнічних українців, нащадків української шляхти, представників інтелігенції, які здебільшого сповідували територіальний патріотизм і ліберально-консервативні цінності.

Падіння царизму і розвиток національного руху активізували в їхній роздвоєній російсько-українській лояльності етнічний сегмент, піднесення патріотичних почуттів як морально-психологічної підстави будівництва Української Держави.

Однак правляча еліта Гетьманату, на відміну від Першої УНР, не була новою, адже рекрутувалася з середовища людей, вихованих у лоні російської імперської системи. Прийшовши у владу, вони охоче послуговувалися правовими, інтелектуальними, кадровими ресурсами дореволюційного часу. Тож будівництво нової Гетьманщини вилилося в соціально-політичну реставрацію.

Зміна восени 1918 р. геополітичної ситуації на користь Антанти повернула етноеліті Гетьманату усвідомлення невідривності України від загальноросійського державотворчого контексту. Епілог доль гетьманських міністрів засвідчує, що лише одиниці з них пристали до українського емігрантського табору. Більшість же опинилася в середовищі російського зарубіжжя.

Руслан Пиріг